

Милина ИВАНОВИЋ-БАРИШИЋ
Етнографски институт САНУ, Београд

УДК 391(497.11)
Оригинални научни рад

НАРОДНА НОШЊА У ИВАЊИЧКОМ КРАЈУ — Кушићи, Маскова, Деретин и Равна Гора¹ —

У раду се говори о народној ношњи ивањичког краја. Поред народне ношње, у раду се разматрају прерада и употреба текстилних влакана. На почетку се даје општи осврт на простор који је обухваћен у раду, а то је територија Старог Влаха.

Кључне речи: народна ношња, прерада текстилних влакана, ивањички крај, Стари Влах.

Уводне напомене

Кушићи, Маскова, Деретин и Равна Гора су села која по административној подели припадају месној заједници Кушићи, што је и био критеријум организаторима пројекта Усмена хроника ивањичког краја² за њихово проучавање. Наведена села, у ужем смислу, припадају ивањичком (моравичком) крају, а у ширем смислу, спадају у област познату у науци као Стари Влах.

Границе Старог Влаха, као и име ове области, остали су у историјској, етнолошкој и географској науци недовољно утврђени, мада су се истраживачи освртали у својим радовима на овај проблем, пре свега због тога што је област „имала своје етничке, политичке и административне границе, које су се доста често мењале, а нису се међусобно поклапале“.³ И поред свега, Стари Влах је био посебна целина, како у географском, тако и у етничком смислу.

Према доступним подацима и изворима подручје Старог Влаха су у прошлости насељавала илирска племена. Када су на ове просторе продрли Римљани, затечено староседелачко становништво се током дугог периода римске колонизације романизовало и као такво наставило да живи и у периоду досељавања Словена. У српским изворима име Стари Влах се најраније помиње крајем XVI века, а већ од XVII века овај термин је у чешћој употреби и очувао се до нашег времена.⁴

¹ Рад је настао на основу теренских истраживања обављених током јула месеца 1995. године. На терену сам у наведеним селима провела са истраживачком екипом две седмице.

² Организатори Пројекта су били Филолошки факултет у Београду у сарадњи са Вуковом задужбином. Руководилац пројекта је била проф. др Нада Милошевић-Ђорђевић. Истраживање је било интердисциплинарно. Осим етнолога, учествовали су лингвисти и сарадници са народне књижевности.

³ Милован Ристић, *Стари Влах*, Београд 1963, 13.

⁴ Видети: Petar Vlahović, „Neki međuetnički dodiri i procesi na području Starog Vlaha“, *Etnološki pregled* 12, Ljubljana 1974, 77–84.

На простору између Мучња, Јавора, Родочела, Чемерна, Градине, Малича, Кукутнице и драгачевских гудура простире се старовлашки моравички крај, испресецан коритима река Моравице, Ношнице и Студенице.⁵ Ово је изразито планински простор који се помиње у народној песми као „ломни Влах Стари“, са значењем врлетан, тешко проходан, а поменуте га реке чине и прилично „изломљеним“.

Моравички крај је до 1912. године био на граници према Гурској „и убрајао се у економски најнеразвијеније у западној Србији“.⁶ Становништво настањено на овом простору брзо се умножавало, не само природним путем, већ и досељавањем из „дубљих“ делова Старог Влаха, Пештера, старе Рашке, херцеговачко-црногорских планина, што је нарочито било изражено негде од половине прошлог века. Новоприселило становништво се настањивало у долинама река, али и по котлинским деловима планина.

Изолованост овог простора, првенствено због недостатка комуникација, условила је његову општу заосталост, што је, с друге стране, омогућило да се сачувају, а делом то још увек траје, архаичнији облици живота и рада. На овом подручју су се до данас задржали најстарији типови кућа, још увек у функцији, а негде до седамдесетих година овога века и „примитивни начин сточарења, преноса добара и производње оруђа“.⁷

У ранијем периоду становништво се претежно бавило гајењем стоке, а много мање обрадом земље — тек за своје потребе. „Могућности за неки већи привредни развој једноставно нису постојале. Да би економски ојачали умешнији сељаци су се бавили печењем креча, мељавом житарица, ваљањем сукна, справљањем ћумура, шивењем одевних предмета, кирицилуком, дрводељством, механцилуком“.⁸ Данас, поред гајења стоке, становници се у великој мери баве узгојем малина и производњом кромпира за тржиште.

С обзиром на то да се ово подручје развијало изоловано, истраживач очекује да, иако смо се приближили скором крају XX века,⁹ добије увид у културу живљења и стварања са прилично јасним обрисима. Међутим, да све не буде тако јасно као што се очекује пре доласка на терен, бар што се материјалне културе тиче, утицали су различити фактори. Свакако да су најизразитијег трага на целокупни начин живљења учиниле нагле послератне миграције које су скоро испразниле овај простор, иако је са ових простора одсељавања било и у ранијим периодима, тако да је данас највећи проблем како задржати млади нараштај, на простору где осим предивне природе мало чега другог неопходног за живљење имају.

Употреба и прерада текстилних влакана

Како је већ напоменуто, област Старог Влаха је изразито планинска, што је и условило да до Другог светског рата главна привредна грана овог краја буде сточарство, првенствено гајење оваца. Развој ове привредне гране у послератном периоду нагло опада, што је још један од фактора за, такође, прилично брзо губљење

⁵ Невенка Бојовић, Радован М. Маринковић, *Моравички занати и занимања*, Ивањица-Чачак 1990, 9.

⁶ *Исто*, 9.

⁷ М. Ристић, *Нав. дело*, 35.

⁸ Н. Бојовић, Р. Маринковић, *Нав. дело*, 9.

⁹ Мисли се на време истраживања (1995. година).

народне традиције, првенствено одеће и текстилног покућства, који уступају пред фаворизујућом индустријском производњом унифициране одеће и кућне опреме.

Прерада вуне. Традиционална обрада и производња текстилних влакана одвијала се, углавном, у оквирима домаће (кућне) радности. Прерада текстилних влакана и њихово претапање у готове производе било је скоро искључиво женски посао. Основну сировину у целокупној производњи *текстилија* представљала је вуна у прерађеном или непрерађеном облику. С обзиром на то да је ово крај где је до пре неколико деценија узгој оваца доминирао, то је сировинска база потребна за снабдевање једне кућне заједнице (раније задруге, касније породичног домаћинства) била у потпуности обезбеђена. Као и у другим крајевима Србије, тако и на простору Моравичког краја, посао око прераде вуне и добијања вунене нити, као што је то већ поменуто, обављале су жене. Мушкарци су помагали само приликом стрижења оваца. Њихов посао је био и да одређене комаде вуненог материјала однесу, евентуално, на ваљање (ако ваљавичар није сам долазио по њих) и да их после обављене обраде у ваљавици врате назад на даљу дораду.

Технологија обраде и прераде вуне састојала се од неколико фаза:

— *Прва фаза* је било стрижење вуне са оваца. Као и у другим сточарским областима, овај посао се обављао после Ђурђевдана. То је посао који је заједнички за све укућане. При стрижењу су се употребљавале специјалне маказе прилагођене за ту намену.

— *Друга фаза* у преради било је прање острижене вуне. Вуна се потопи (*усјери*) у топлој води и остави да одстоји неколико сати. После тога, добро се опере рукама и распростре, обично по ливади, да се осуши на сунцу, што значи да је за овај посао неопходно сунчано време.

— *Трећа фаза* у преради је било чешљање вуне. Овај посао су жене обављале обично рукама, и то више њих заједно. То је тзв. *чешљање/рашчешљавање*, при чему се вуна највећим делом ослобађа од преостале нечистоће.

— *Четврта фаза* је гребенање. Очишћена вуна се изгребенала на гребенима. Тако припремљена се извлачила рукама да би се добила влакна која су се испредала у вунену нит.

— *Пета фаза* у преради је предење. То је посао који су жене, али и девојке, обављале ретко лети због других послова, а најчешће зими када су због временских прилика највећи део дана биле везане за простор куће.

Прерада конопље. Осим вуне, као доминантније у домаћој радности, садила се и конопља од које се производила кудељна нит за потребе израде не само делова одеће, већ и комада меког покућства.

Послови око прераде конопље припадали су женским члановима домаћинства. Мушкарци су једино узоравали земљу на којој ће конопља бити посејана и, такође, помагали су да се она *мочи*. Кад се конопља посече, увезивала се у снопове и потапала у воду (обично на реци или већем потоку), где је остајала да стоји најмање двадесет дана. После тог времена снопови су се растурали по ливади да се суше. Осушена конопља се узимала у мање руковети да се *тврли* на трлици. И у овом делу посла женама су помагали мушкарци због изузетног физичког напрезања. Отрљену конопљу жене су преко *гребена чешљале у њовесмо* које касније *привијају* (стављају) на преслицу и у слободном времену преду. Испредена нит се мотала на *мошвило*, које се по изгледу није разликовало од оних из других крајева, да би се формирале *канчеле* (кануре).

Даљи поступак са *ијежином* је да се копала једна повећа рупа у земљи, чије су се стране облагале сламом. Затим се у њу сипала *ранија* (суд) вреле воде, али се па-

зило да се *пређа* у овом поступку не *ојрџи*. Пошто се попаре, канчеле се ваде из воде, оцеде, а затим *јрскају* пепелом, па наново слажу у рупу где се пређа једном већ парила. Преко последњег слоја пређе стављала се слама. Истовремено, поред рупе са потошњеном пређом, пободу се две *соје* на које су се стављале *раније* да у њима проври вода. Прокувана вода се преливала преко већ припремљене пређе и остављала да преноћи. Сутрадан се пређа вадила и носила на *вирић* (текућа вода) да се испере пепео. Испрана пређа се распростирала и остављала да се осуши. Овим поступком се пређа истовремено избелјавала и омекшавала за ткање.

Конопљана нит се за ткање припремала на два начина, у зависности од будуће намене. Грубље влакно се употребљавало за ткање платна за делове меког покућства (углавном су то поњаве), а финија влакна за ткање платна од кога су прављени делови мушког и женског одела (кошуље, гаће и сл.)

Ткање вунених и платнених материјала се обављало на хоризонталном *сџану*, чија је ширина *брда* варирала у зависности да ли се ткао појас, материјал за израду делова одеће, поле за поњаве или ћилими. Врста и начин ткања су, такође, зависили од намене изаткане тканине, али и од нити која се употребљава за ткање. Платно се већином ткало у две нити, од конопљине, ретко од памучне или мешањем истих због разлике у *каквоћи*. Материјали изаткани од влакана биљног порекла били су неопходни за израду делова одеће који су ношени испод одеће од вунених материјала, што је повећавало осећај топлоте у суровим планинским зимама, али и ублажавало природну грубост вунене одеће.

Поред платнених материјала, друга веома значајна тканина од које су шивени бројни делови, мушког и женског одела било је сукно. Ткало се у четири нити, а да би добило у постојаности, чврстоћи и непробојности (топлоти), обавезно се ваљало у ваљавицама. На простору четири испитивана села није било ваљавица, тако да су материјали ношени ближе Ивањици у чијој околини их је било. Од изваљаног материјала шивени су комади горње мушке и женске одеће (чакшире, прслуци, капути, зубуни итд.). У првој фази сукно је било беле боје или у боји природне вуне, да би у каснијем периоду превладали тамномрки и црни тонови.

Упредена вунена нит, осим за израду сукна, употребљавала се и за ткање вунених материјала за израду женских сукњи, за шта је вунена нит могла бити уткивана у два или четири нити. Осим тога, употребљавала се и за ткање мушких и женских појасева који се нису толико разликовали по орнаменту, колико по ширини и дужини.

Вунена нит се посебним техникама преплитала да би се добила нова нит, тзв. *вунени гајџан* који се користио за украшавање горњих делова одеће, нарочито летње и оне за свечаније прилике, јер је она више изложена погледима људи са стране.

Прерађена вуна у виду вунене нити, бојена или небојена, користила се за плетење чарапа, назувица, а од средине XX века и за плетење џемпера, прслука, капа, рукавица, после Другог светског рата и шалова, што се све углавном и у време истраживања носило.

Вунена нит, поред употребе за плетење и ткање материјала за делове одеће, употребљавала се и за ткање делова меког покућства, првенствено ћилима и јастука. Треба нагласити да је ивањички крај познат по свом ткачком умећу које је, нажалост, и поред покушаја ревитализације, готово потпуно замрло већ осамдесетих година овога века. Угушила га је великим делом индустрија и драстично смањење подмлатка и сточног фонда.¹⁰

¹⁰ Видети више: Братислава Владић-Крстић, „О традиционалном ћилимарству у Ивањици и околини“, *Гласник Етнографског музеја* 46, Београд 1982, 67-88.

У овом крају, основне вунене тканине су служиле у исто време и као покривке и као прекривке. Као што је већ поменуто, ткане су од грубље одређених вунених нити, у техникама двонитног и четворонитног ткања, на хоризонталном разбоју. Најстарије тканине су биле доста грубе израде, што би значило да су биле прилагођене и тадашњим „грубим“ условима живота. Служиле су као прекривка за под поред огњишта, на коме се спавало, дакле као врста кревета; као прекривка за дрвени кревет; исто тако, и као покривач укућанима. Вунене прекривке називане су *губери*.

Неопходно је нагласити да је већина становника овога краја до Другог светског рата користила *шежњиаве* поњаве. Касније су оне у све мањој употреби због престанка узгајања конопље. Њихово место попуњавају вунене прекривке и покривке (последњих деценија и куповне), за које можемо да жалимо што се више не израђују, јер и поред суровог начина живота којим су живеље жене овог краја, према виђеним узорцима креативност и машта им нису недостајале.

Осврт на израду народне одеће

Како територија ивањичког краја није била предмет неких посебних истраживања, то је због недостатка потпунијих података прилично тешко дати прецизнији преглед народне ношње, без дубљих и ширих проучавања, а само на основу резултата истраживања које је трајало свега петнаесетак дана. Но и поред тешкоћа, а на основу доступне литературе и личних података добијених током истраживања, ипак је учињен напор да се направи преглед одевања становника овога краја, са надом да ће то побудити нечију пажњу и радозналост за даљим истраживањима, која ће можда употпунити или делом кориговати оно што је овде речено.

Народна ношња, као и одевање уопште, одраз је друштвено-економских прилика краја у коме се носи и у коме настаје. Како је простор око Ивањице у прошлости, али и данас делом изолован, био прилично сиромашан, то се ни ношња већине становника није одликовала великим богатством украшавања. Као и по много чему другом, тако и у ношњи, разликовао се имућнији трговачки слој (не само у Ивањици, већ и у околним селима), који је могао себи омогућити много више него остали обичан свет.

Иако су материјали за израду одевних предмета били домаће производње, и током дугог временског периода основни и претежни материјал за израду одеће, с већим развојем трговине и робно-новчаних односа (већ крајем XIX и нарочито током XX века), поред домаћих сировина и материјала направљених од њих, постепено почињу да се користе материјали/тканине индустријске израде — шајак и чоја, али и да се у одевање импортују одевни предмети из других крајева (Шумадије нпр.).

Комплетну припрему материјала, од предења нити за ткање, бојења пређе и ткања материјала, затим кројења, евентуалног украшавања, као и свакодневно одржавање, дуги низ година радиле су искључиво жене у оквирима својих свакодневних кућних задужења. Међутим, треба истаћи да већ крајем XIX, а нарочито током XX века, жене у многим од ових послова замењују мајстори — занатлије, наравно, најпре оне богатије и ближе Ивањици, док су у удаљенијим селима жене све саме радиле и до Другог светског рата. И поред помоћи специјализованих мајстора, жене су и даље израђивале једноставније комаде одевних хаљетака, а мушки чланови домаћинства једноставне „пресне“ опанке.

Бојење пређе у ивањичким селима био је женски посао све до времена појаве бојација и масовније употребе анилинских боја. Свака боја на тканини имала је и своје значење: црвена боја да се заштити од урока и злог погледа, али и да се исказе „руј“ девојачког лица; плава за мушкост; жута да се исказе сунце, али и „као искуство — да роди жена и роди земља“; бело за чедност; зелено за живот; црна „да мину силе нечастиве“; љубичаста за љубав; риђа као страх итд. Да се боја задржи на пређи требало је у себи изговарати магијске формуле (најчешће басме), у противном — труд је узалудан. Да би пређа, на пример, попримила црвену боју, изговарало се: „Кроз црвену јабуку пролази црв — кроз моју пређу боја као крв“, за жуту: „Прими пређо жутило“, за црну: „Из горе црни глас збори“; за браон: „Браон људи браон очију“ и сл. У бојењу су коришћене земљане и биљне боје, а добијале су се искувавањем зелене љуске ораха, јовове коре и томе слично, а за избљивање платна лужина.¹¹

Током XX века жене све мање шију „на руке“, а све више њихов посао преузимају сеоски мајстори — кројачи и абације, а у градовима — терзије. Једноставније делове одеће — женске и мушке кошуље, мушке гаће, женске сукње, као и дечију одећу, и даље израђују жене у домаћој радиности.

Сеоски мајстори — абације су послове обављали по наруџбини мештана, у прво време рођака и пријатеља, а касније и других становника свог, па и суседних села. Одело се шило од донетог материјала, а количина веза на хаљетку зависила је од имовног стања онога ко је услугу тражио. Богатији су одело везли гајтаном, сиромашнији су обично захтевали „просто“ одело са мало веза или без њега. Указивали су казивачи и на то да су кројачи и сами знали да зађу кроз села и покупе материјале за шивење.

Код абација су шивени делови одеће од сукна, чоје или шајака, и то: гуњеви, гуњићи, антерије, фермени, дизлуци, кабанице, зубуни, панталоне, јелеци, капути и др.

Већ у првој половини XX века почињу да се носе одела од чоје плаве, смеђе или сивозелене боје. Млађи становници, као мање конзервативни, и то најпре у Ивањици, први „прихватају моду“ да би временом, нарочито после Првог светског рата, одећа од ових материјала била прихватана и по селима, нарочито од стране имућнијих, који су лакше могли да поднесу издатак, чиме су још више истicali свој „привилегован“ положај. Одела имућнијих људи украшавана су најпре фино упреденим вуненим, а касније и свиленим гајтаном. Употреба финијих вунених и свилених гајтана је нарочито изражена после Првог светског рата.

Терзије, као мајстори за израду богатијег и свечанијег одела, једним делом преузетог из турске ношње, појављују се у Ивањици релативно касно, јер је овај занат до ослобођења овог краја од турске окупације био привилегија турских грађана. Међутим, у селима моравичког среза није се правила разлика између терзија, абација и кројача, тако да су се сви мајстори који су се бавили израдом одела од сукна називали овим именом. Прави терзијски занат се у Ивањици релативно брзо изгубио због касног појављивања и релативно раног продора европског начина одевања. Комаде одеће које су у другим деловима Србије израђивале терзије, овде су наставиле да израђују абације.

Између два рата послове израде народног одела све више преузимају кројачи. Они су шили све одевне предмете од скоро свих материјала до којих се могло доћи: сукно, шајак, чоја, разни штофови и друго. Шили су: цоке-гуње, микаде (вр-

¹¹ Н. Бојовић, Р. Маринковић, *Нав. дело*, 48.

ста капута), капе, капуте, јелеке и слично. Кројачи су радили по наруџбинама, и то „по мери“. После Другог светског рата број кројачких радионица се прилично увећао по ивањичким селима, а неки од мајстора су учествовали и у оснивању предузећа „Јавор“ у Ивањици, „које је израсло из мање кројачке радионице“.

Народна ношња испитиваних села

Начин одевања и праћење његовог развоја указује на то да је одевање ипак један од најнестабилнијих феномена у домену материјалне културе, веома подложан променама. И поред издвојености и изолованости простора о коме је реч у овом раду, можемо пратити три фазе у развоју одевања у релативно кратком временском периоду, почев од краја XIX па до краја XX века, при томе, не узима се у обзир, због реалних немогућности, брзина промена, јер су оне узроковане многим факторима од којих је на неке у досадашњем излагању и указано.

Описи делова мушке и женске одеће који следе, за села Кушићи, Деретин, Маскова и Равна Гора, израђени су на основу казивања мештана ова четири села, малобројних комада одеће виђених на терену, фотографија са надгробних споменика, фотографија виђених код љубазних домаћина и доступне литературе у којој се помиње старовлашко подручје.

С обзиром на то да су становници испитиваног простора махом досељеници из херцеговачко-црногорских брда, то се с правом може претпоставити да је њихова ношња по досељавању у нову средину била истоветна са оном донесеном из матице исељавања, а да је у каснијим периодима почела да поприма прво утицаје староседелаца, а касније и других, најпре ближних (суседних), а временом и удаљенијих области. То би значило да су те ношње имале карактеристике динарских ношњи које су биле распрострањене на широком подручју почев од Црне Горе, Херцеговине, Босне, па до Шумадије. Основне карактеристике ове ношње задржале су се и у каснијим периодима, и поред неминовних промена које су следиле, све до њиховог изобичавања.

Делови мушке ношње

Покривање главе. Откада је законском уредбом књаза Милоша уведена, средином XIX века, забрана ношења перчина они постепено престају да се носе, тако да се може сматрати да их већ у XX веку, осим можда спорадичних случајева, није било, јер о њима нема помена у доступној литератури. Међутим, аутор овог текста је забележио, према казивању једне старице, да је у селу Маскова седамдесетих година овога века један становник због жалости за изгубљеном децом пустио косу да „слободно“ расте. Данас се коса носи кратко ошишана, како код старије, тако и код млађе генерације. Нешто старији житељи уобичајавају да носе бркове.

На глави су се током овог века смењивали црвени фес са кићанком, капа шајкача, шубара, а данас — куповна капа фабричке производње, ретко шешир. Црвени фес је релативно рано изобичајен, мада је напоменуто при истраживању да је ношен у крстоношама до Другог светског рата. Смениле су га капа шајкача и шубара.

Шајкача је на ове просторе почела да продире већ у првој половини XX века, да би ушла у масовнију употребу после Првог светског рата, као заостатак из војне униформе, а нарочито преузимањем шумадијске народне ношње, када и постаје саставни део народног одела. Шајкаче су набављане већ сашивене у Ивањици, или су шивене код сеоских мајстора — кројача. Око феса, шајкаче па и шубаре често се обмотавао шал беле боје, а у каснијем периоду и црвене.¹²

Данас млађи, углавном, иду без икаквих покривала за главу, осим по хладном времену. Старији се још увек у великој мери придржавају правила да је „срамота ићи без капе“, јер „мушкарац без капе је била смијурџа“. Капа се једино скидала у време погребца, или се, мада ретко, није носила четрдесет дана у дубокој жалости.

Кошуља. Кошуља је била основни хаљетак летње и зимске ношње. Лети се она носила у комбинацији са гаћама као горња одећа, с тим што се преко ње опасивао појас и могао се обући неки од хаљетака без рукава. Дужине је била до пола листовца.

По начину кројења и израде припада типу тзв. динарске кошуље, у најстаријој фази „простије“ израде, да би у каснијој, нарочито између два рата, попримила делове градске кошуље — таслице (*наруквице*) на рукавима, колир са везом или „праву“ крагну. Иначе, основни крој кошуље је био раван са клинастим проширењима са стране и латицама (*уљадници*) испод пазуха. Најстарије кошуље су биле доста дуге, а нарочито летње. Шивене су од конопљаног платна (*беза*) двонитног ткања. Њихова дужина се временом постепено скраћивала до испод кукова и делом сужавала. Рукави су равни углављени. У доњем делу на старијим моделима су слободно падали, да би временом почеле да се стављају *таслице* које су могле имати вез од вуненог конца у плавој, црвеној, зеленој или некој другој боји. Око врата су старије кошуље имале само обрађену ивицу, а на грудима разрез који се затварао вуненим или кудељним узицама. Током XX века кошуља постепено добија узани колир по узору на руску крагну, а на грудима „узице“ замењују дугмад којима се закопчава до врата. Већ у првој половини прошлог века на кошуљама се појављују *џораменице*, а на грудима ситне декоративне фалтице (*усјрснице*).

Гаће. Шивене су од кудељног платна. Лети су могле бити део горње одеће, зими су ношене испод сукнених хаљетака. Дужине су биле до чланака, широких ногавица. У појасу су се скупљале вуненим учкурором, између ногу су имале проширење у виду *џура*. Чинио га је четвртаст комад платна који је са предње стране досезао „до живота“. Иначе, био је обичај да млада снаша кад дође у кућу, ако у спреми није донела, прво мужу изради *гаћњик* „да му гаће не спадају“.

Појас. Ткан од вуне, у четири нити или *на ђреборе*. Био је обавезан део летње и зимске ношње. Лети се опасивао преко кошуље и гаћа, зими је покривао горњу ивицу чакшира или панталона. Био је дужине до два метра, ширине до двадесет центиметара. На једном крају су могле бити ресе. Орнаменти су били у виду разнобојних хоризонталних пруга, које су се наизменично смењивале, ситних правоугаоника или квадратића у црној, црвеној, индиго плавој, смеђој, зеленој или некој другој боји.

Кожни појасеви — силаје. На терену није било помена од стране саговорника о овом делу одеће. Међутим, како у доступној литератури постоје помени, смаграм за сходно поменути га као саставни део одеће и једну врсту статусног симбола.

¹² Радоје Ускоковић, „Народна ношња по старовлашким селима око Ивањице“, *Гласник Етнографског музеја I*, Београд 1926, 96.

Силаја је врста широког кожног појаса који се опасивао преко вуненог. Са својим преградама служио је да се у њега ставе ситнији неопходни предмети. Оријенталног је порекла, а био је распрострањен на широком подручју Србије и у многим ношњама динарског подручја.

Зубунић (зубун). Хаљетак горње одеће од сукна. Једноставног кроја, оперважен по ивицама вуненим гајтанима. По изгледу и кроју одговара шумадијском јелеку. Без рукава је, дужине до струка, напред разрезан, без закопчавања и преклапања. Шивен је од мрког или црног уваљаног сукна. Део је летње и зимске ношње.

Гуњ. *Гуњ*, или како се још назива *гуња*, био је део зимске одеће, дужине до кукова. Израђиван је од сукна, најчешће црне боје. Имао је дуге рукаве, при дну мало расечене са копчањем на копчице. Око врата је био мали колир. На грудима су се предњице приликом закопчавања мало преклапале. По ивицама рукава, предњицама и око врата био је украшен са неколико низова вунених гајтана. Између два рата израђивани су и од шајака, а празнични су могли бити затворено плаве боје.

Пеленгири. Података о овом хаљетку нема на терену, вероватно зато што су се рано изгубили из употребе. Међутим, о њима постоје писани подаци, па сматрам да их треба поменути ради целовитијег увида у ношњу овога краја. Према описима, „пеленгире“ су биле нека врста панталона, шивене слично гаћама, од неуваљаног црног сукна четворонитног ткања. Досезале су до кукова у горњем и до половине листова у доњем делу, а облачиле су се по јако хладном времену, или када је требало гаће да се заштите од великог прљања.

Чакшире — панталоне. Негде до после Првог светског рата на овоме простору ношене су *чакшире* од црног или тамномрког уваљаног сукна, ређе белог. Чакшире су биле са доста плитким туром, у струку доста набране. Мogle су бити украшене вуненим гајтанима. У периоду између два рата у употребу се постепено уводе панталоне војничког кроја са карактеристичним испустом изнад колена. У почетку се израђују од сукна смеђе или црне боје, да би имућнији, који су себи могли допустити „шумадијско одело“ (антерија и фермен), шили ове панталоне од шајака у војничкој сивозеленој боји материјала.

Кабаница. Током дугих и врло хладних зима заогрнула се дугачка, велика кабаница полукружног кроја. Била је са рукавима или без њих, са закопчавањем испод врата, дужине до глежњева, са капуљачом или без ње (*јаке*). Израђивана је од белог или црног сукна са мало гајтанске оптоке. Свечаније и богатије су биле од црвеног сукна и са украсима од фино ушлетених вунених гајтана. Ова кабаница је распрострањена на широком пространству, не само међу становницима досељеним из динарских области, већ и на подручју југоисточне Србије. Може се рећи да покрива скоро читаву област са доминантном граном сточарства, па би се могла сматрати прежитком старобалканске сточарске кабанице.

Обућа. На ногама су ношене *чараје*, *назувице*, *ојанци*, а око ногу омотавани *џозлуци*. *Чараје* су плетене од вуне, висине до пола листова, украшене по горњој ивици везом. Вез на чарапама је почео да се уводи са чешћим ношењем панталона и изобичајавањем тозлука, јер су оне увек навлачене преко панталона. Преко чарапа до пола стопала обуване су *назувице*, такође плетене од вуне, са везом или без њега.

Док су основни делови одеће били гаће и „пеленгире“, око листова су ношене по хладнијем времену *џозлуци*, од сукна или неког другог материјала. Покривале су доњи део ногу, од чланака до колена. Копчане су са задње стране.

Опанци су били тзв. *прешњаџи*, израђивани у оквиру кућне радиности (обично је то радио домаћин), од нештављене свињске коже. Ивице опанака и оплет око ногу били су од овчије опуте. Опанци су на предњем делу у пределу прстију били равно зашивени. Временом, опанци прешњаџи престају да се носе и замењују их тзв. *шћављени*, набављани код занатлија — опанчара, не само у Ивањици, већ и у другим местима, нарочито у Ужицу.

Делови женске ношње

Покривање главе. У даљој прошлости по старовлашким селима женско оглавље су чиниле мала капа од сукна домаће израде, обојеног у броћу, и марама *пешикриџа* од домаћег платна, касније замењене куповним фесом од црвене чоје и шамијом.¹³

И девојке и жене су косу сплитале у две плетенице. Старије су их омотавале око главе, млађе су их прекрштале на потиљку. Имале су раздвајање по средини главе. Када су девојке носиле малу црвену капу (*вес*), око њега су омотавале плетенице. За њихово причвршћивање су коришћене специјалне игле. Удате жене, а нарочито старије, обавезно су се „забрађивале“ уз помоћ велике мараме *шамџе*, која је била најчешће жуте боје. Крајеви мараме су се код старијих прекрштали испод браде и повезивали на темену. Млађе су носиле тзв. *йодбрадуше* — повезиване испод браде. До после Другог светског рата била је срамота да жена иде без мараме, и исто тако, видети је да се чешља. Због тога се жени на овом простору, која хоће да се *йойсује* говорило да је „ко разбрађена жена“. Данас се носе обичне мараме, набављене у градским продавницама или на пијацама. Последњих тридесетак година млађе жене углавном носе кратке фризуре и без икаквих су покривала на глави, сем по хладном времену.

Кошуља. Обавезни део ношње старијих и млађих жена била је кошуља шивена од кудељног платна, у основи динарског кроја. Састављена је из предњег и задњег стана, *клинова* са стране као проширења и са *лаиџицама* испод пазуха. Старије кошуље су биле дужине скоро до чланака, а већ у првој половини овога века појављују се *йораменице* и више украса на грудима, у виду веза и ситних порупчића или фалтица, поред разреза. Око врата су имале узане колире. Рукави су били дуги, равно углављени, у доњем делу су слободно падали. Са увођењем сукње као обавезног одевног предмета, дужина кошуље се скраћује упоредо са скраћивањем дужине сукње. После Другог светског рата кошуља допире до кукова, а као нови елемент појављује се платнена подсукња (*сукњаљук*), најпре од кудељног, а потом и од фабричког платна. Шивена је од две поле платна. По доњој ивици је могла имати хеклану памучну чипку.

Зубун. Најраспрострањенији и вероватно један од најлепших женских хаљетака био је зубун. Иако је о њему приликом истраживања прикупљено врло мало података, а с обзиром на то да има помена у литератури, указаћемо на његове основне карактеристике.

На простору Старог Влаха, па сигурно и на овом простору, ношена је *ћурдија*, врста зубуна од тамноцрвеног сукна.¹⁴

¹³ Р. Ускоковић, *Нав. рад*, 96.

¹⁴ *Исџо*, 95.

У старовлашким селима „поред ћурдије, ношени су и бели зубуни, карактеристични по дужини и начину украшавања. Били су нешто краћи, а готово цела површина леђа прекривена је пуним везом од црне вуне „уцјело“, у виду пужића или цветића“.¹⁵

Аљина. О овом хаљетку приликом истраживања није било помена. О њему постоје подаци код Ускоковића, па је врло вероватно да је рано изашао из употребе. Наводи се да је *аљина* понекад могла бити црвене боје. Иначе, она је шивена од белог сукна, имала је дуге рукаве, клинаста проширења „у пределу скута, дужине до испод колена“.¹⁶ Носила се зими и по хладном времену.

Појас. Појас је био обавезан део зимске и летње одеће. Ткан од вуне у две или четири нити, дужине до 1,5 м, а ширине око 8 цм. Орнамент је могао бити у виду наизменичних разнобојних пруга, ромбова, квадратића, у различитим бојама. У старовлашким селима „преко дугачке кошуље са везом („поклетицом“) од перли по грудима и рукавима, „женскариње“ се опасивало кожним појасом, на чијем је предњем делу био кајиш са *коваником* или *кованицама*. Ови су били од пакона и украшени разнобојним камењем (куповали их код варошких кујунџија)“, „негде су то биле тканице, и метални украс на њима зват је *џавџама*“.¹⁷

Прегача. Ношена је преко вунене сукње. Ткана је од вуне, у два нита. Била је четвороугаоног облика, дужине колико и сукња. У основи је црна са цветним орнаментима у различитим бојама. У струку се везивала вуненим узицама.

Сукња. Под утицајем ношњи из Шумадије већ у првој половини XX века почињу да се носе дугачке сукње које постепено постају саставни део ношње. Биле су у струку убране у ситне фалтице (*уборе*), ширине до 3 цм. Материјал за њихову израду је ткан од вуне у две или четири нити. Материјал ткан у две нити био је једнобојан и називан *џлашачки рад*, а у четири нита се ткало у две боје, тзв. двобојне или *близнаре*. Шарало се у ткању узводним пругама (*уведеним бојама*). Од шараних материјала прављене су празничне сукње. Убирана је од пет до шест пола, с тим што је предња пола остајала равна, јер ју је прекривала прегача. У струку је *уборе* чврсто придржавао узани појас (*јодвечњак*).

Сукње су жене саме фалтале. Материјал за њихову израду се прво покваси. Сложе се затим *убори* на сукњи, што се ради на једној дасци, преко материјала се стави друга даска на коју се стави потежи камен. На исти начин су се пеглали делови одеће, „јер пегле није било“. Сукња је могла изнад доње ивице бити украшена везом у цветном орнаменту. Везло се бодом покрстице или *јо жици*, тзв. *ситан вез*. После Другог светског рата дужина сукње се скраћује до испод колена. Престала је да се носи шездесетих година.

Прслук. На горњи део тела облачио се, преко кошуље, кратки хаљетак шивен од тамномрког или црног (*сигавог*) сукна, звани *џрслук* или *џрслучић*.¹⁸ На грудима је био дубоко изрезан, закопчавао се и био је без рукава. Поред ивица је могао бити украшен са неколико редова вунених гајтана. Прслук између два рата добија крагну и ревере декорисане везом *бућме* и *гајџана*. Продужава се до кукова.

¹⁵ Милка Јовановић, „Народна ношња у Србији у XIX веку“, *Српски Етнографски зборник* ХСЦ, Београд 1979, 76.

¹⁶ Јасна Бјеладинаовић, „Народна ношња у рачанском крају“, *Гласник* Етнографског музеја 35, Београд 1972, 23.

¹⁷ Р. Ускоковић, *Нав. рад*, 95.

¹⁸ *Истио*, 96.

Гуњ. Врста горњег кратког хаљетка, дугих рукава, са узаним колиром око врата, називала се *гуња*. Била је део зимске ношње. Напред разрезана, али се није закопчавала, дужине до кукова или нешто испод њих.

Капут. Капут је због своје краће дужине, са увођењем сукње у одевање, највероватније потиснуо *аљину* од белог сукна, која се помиње као део старије ношње у Старом Влаху.¹⁹ Имао је дуге рукаве, дужину до кукова, напред се закопчавао. Био је део зимске ношње, направљен од сукна претежно тамномрке боје.

Обућа. На ногама су жене носиле чарапе, назувице и опанке. *Чарапе* су, као и мушке, биле плетене од вуне црне боје, дужине до колена или нешто изнад њих. Мogle су бити шаране у плетењу или везом, бодом покрстице.

Назувице су биле исте као и мушке, плетене од вуне. Навлачиле су се преко чарапа. Мogle су бити украшене уплетеном шаром.

Опанци су прављени у оквиру домаће (кућне) радиности. Израђивао их је домаћин од нештављене говеђе коже. Нису се разликовали по изгледу од мушких опанка. Потиснули су их опанци набављани код опанчара, који су били знатно издржљивији, а називани су *йироћани* са *ишцама*.

Завршне напомене

Народна ношња проучавана у селима: Кушићи, Детерин, Маскова и Равна Гора, део је старовлашке ношње која је ношена на читавом ивањичком подручју.²⁰ Како су становници ове области махом досељеници из тзв. динарских области, то би испитивана ношња, у основним цртама имала обележје динарских ношњи, са неминовним додацима које су временом наметнули нови простор и каснији утицаји са стране.

Без обзира на релативну издвојеност и комуникацијску неповезаност испитиване територије са другим областима, ипак су промене продирале и на овај простор, што је имало одраза не само на свакодневно живљење, већ и на преузимање нових или изостављање старих делова одеће из практичних или функционалних разлога.

Правећи анализу одевних предмета у поменутиим селима, неопходно је нагласити да имају сличности са онима који су ношени у суседним областима, највише ужичкој области. Поједини одевни предмети, нарочито из старије ношње са краја XIX и почетка XX века, познати су и у ношњама Црне Горе, Херцеговине, раније Босне, одакле највећим делом становништво ових области и води порекло.

Најстарији делови ношње о којима постоје подаци су и најсличнији онима из матице исељавања, као на пример: мушка и женска *кошуља*, женски *йрслук*, *гуњ*, *аљина*, *црвена кайа*; мушки *фес са шалом*, *зубун*, *гуњ*, *йеленгири*, *кабаница*.

Током XX века, а нарочито после Првог светског рата, уочавају се знатније промене у изгледу и изради одевних предмета. Све више посао око израде одела и припремања материјала преузимају за то посебно оспособљени мајстори — *абације*, *кројачи*, *опанчари*, *бојације* и др. Под утицајем ношњи из града, али и војничке униформе, поједини делови ношње потпуно мењају свој изглед, као што је

¹⁹ Р. Ускоковић, *Нав. рад*, 95.

²⁰ Ова ношња показује сличности и са ношњом суседних области, о чему се може више информација добити из рада: Јасна Бјеладиновић, „Народна ношња у титовоужичком, пожешком и косерићком крају“, *Гласник Етнографског музеја* 48, Београд 1984, 143–192.

то, на пример, случај са чакширама чије место преузимају панталоне „француског“ кроја са карактеристичним испустима изнад колена. Капа шајкача постаје неизоставни део одеће све већег броја житеља. Кошуља, мушка и женска, поприма „градске“ карактеристике (крагна, *шаслице*, *кољерић*, ситни порупчићи на грудима као декорација, *џораменице*...).

Појављују се и нови комади као нпр. сукнени *кајући* ношен уместо *гуње*, од које се разликовао по томе што је имао ревере и нашивене џепове на предњицама, а могао је бити и постављен. Појединци као саставни део зимске одеће носе и *микаде* која је по изгледу одговарала војничком шињелу. Већ двадесетих година прошлог века све се више код опанчара набављају опанци са кљуном, да би тридесетих година *џрешњаци* били готово изобичајени. Неопходно је истаћи да после Првог светског рата тзв. шумадисјко одело (антерија, фермен) постаје народна ношња овог краја, што се током истраживања осетило у казивању испитаника.

Према изнетим подацима могло би се закључити да се, и поред многобројних неповољних околности од којих је на неке указано у раду, народна ношња ипак мењала и у периоду после Другог светског рата убрзано нестајала.

„У сагледавању основних чинилаца који су имали знатног удела у формирању ове ношње никако не смемо занемарити народни стваралачки дух, нарочито када су у питању рељефом раздвојене планинске области. Ту се дубоко исказивао моћан стваралачки дух давно минутих поколења, чије је стваралаштво урасло у темеље наше народне културе. Сачувани примерци традиционалне народне ношње представљају огромну драгоценост, не само као материјал за проучавање дела наше културе већ и као производ народног ствараоца.“²¹

Чињенице указују на то да народне ношње у селима ивањичког краја деведесетих година овога века скоро да нема. За разлику од других крајева Србије, где се још увек чува бар женска ношња, иако се не носи, на овом простору је права срећа видети било који одевни комад. Једноставно, „стара“ одећа је нестала под налетом моћне индустријске, неконтролисане, производње, а преостале комаде, који нису бачени или спаљени, млађи потомци, ваљда из носталгије за родним крајем, разнели су по разним градовима и местима Србије где сада живе и раде. Већи број испитаника је наглашавао да постоје поједини комади одеће, али да су код деце у Чачку, Пожеги, Ужицу, Београду...

И тако, сећање на то како је некада било бледи и нестаје полако са старијим нараштајем. За коју годину, ако се неко буде интересовао, а у међувремену се ништа не учини, за изглед ношње становника овог предела до педесетих, односно шездесетих година прошлог века, највероватније је да неће моћи добити ни фрагментарну слику, јер је и аутору овога рада, било тешко да у време истраживања на терену добије увид у целовит изглед ношње испитиване територије.

²¹ Милка Јовановић, „О старовлашкој традиционалној ношњи“, *Сеоски дани Срејена Вукосављевића VI*, Пријепоље 1978, 169.

Milina IVANOVIĆ-BARIŠIĆ

NATIONAL COSTUMES OF THE IVANJICA REGION
— Kušići, Deretin, Maskova and Ravna Gora —

National costumes in the villages: Kusici, Deretin, Maskova and Ravna Gora, belong to the old Vlach style, worn in all areas of the Ivanjica region. The inhabitants of this region are mainly migrants from the so-called Dinara region. In its basic characteristics the costume is similar to that of the Dinara region with additions imposed through time, by the new environment, and later influences from outside.

Regardless of the relative isolation and lack of connection in communication between the investigated territories and other regions, change penetrated even this area and was reflected not only in daily life but also in the adoption of new, or abandoned old, pieces of dress for practical or functional reasons.

Some dress pieces, particularly from the older costume at end of the 19th and beginning of the 20th centuries, are recognisable in the dress of Montenegro, Herzegovina and early Bosnia from where the greater number of the inhabitants originate.

The oldest pieces of costume are very similar to those in the place of origin e.g. male and female shirts, female waistcoats, gunj, aljina, red cap, male fez with shawl zubun, pelengiri, kabanica. After the First World War the so-called Sumadija costume (anterija, fermen) became the national costume of this region.

The facts indicate that this national costume, in villages of the Ivanjica region, had practically disappeared in the nineties of the 20th century, "Old" dress disappeared under the pressure of industrial, uncontrolled production.